

تزئینات و کتیبه‌های ضریح مطهر حضرت علی علیه السلام

چکیده

ساختار ضریح به سبب احترام به فرد مدفون شده و آسان شدن زیارت بر روی قبر در شکل‌های مختلفی ساخته و گذارده می‌شود. از نمونه‌های عالی هنر ضریح‌سازی می‌توان ضریح امام علی (علیه السلام)، را نام برد که به وسیله هندیان انجام پذیرفته است. در این پژوهش، ضمن بررسی تاریخ و چگونگی شکل‌گیری ضریح امام علی (علیه السلام)، در طول تاریخ، به معرفی ساختار و تزئینات آن پرداخته شده است. بنابراین، برآنیم به این پرسش پاسخ دهیم که ساختار ضریح و تزئینات به کاررفته در آن چیست و محتوای کتیبه‌ها از منظر فقه شیعی چیست؟ روش پژوهش حاضر، توصیفی-تحلیلی بوده و شیوه گردآوری داده‌ها به صورت اسنادی و مشاهدات میدانی است. یافته‌ها بیانگر آن است که هنرمندان ابراز اندیشه و عقیده خود، از عناصر شیعی و علاقه به خاندان پیامبر (ص) و ائمه اطهار (علیهم السلام) بهره گرفته‌اند. افزون بر این، موضوع‌هایی مانند آیه‌های قرآنی، اسماء الهی، احادیث و روایات قدسی و نبوی، شهادتین شیعه و حتی اشعار و ابیات ادبی در وصف و رثای ائمه اطهار (علیهم السلام) را بر روی ضریح می‌نگاشتند. کتیبه‌های ضریح امام علی (علیه السلام)، برگرفته از آیه‌ها و مضمون‌هایی است که در وصف، مقام و ویژگی حضرت آورده شده و عمدتاً با سه خط خوشنویسی فارسی-عربی ثلث، نستعلیق و کوفی به نگارش درآمده‌اند. مضمون کلی آن‌ها به درستی بیانگر حضور کلام و حیانی خداوند، مقام و منزلت شخص متوفی و تفکر ولایت‌مدارانه در آیین اسلام است. همچنین، بیشترین تزئینات انجام‌شده بر روی سطوح ضریح امام علی (علیه السلام) تزئینات اسلیمی و ختایی بوده است.

کلیدواژه‌ها: کتیبه‌های تزئینی ابنیه متبرکه، ضریح امام علی (علیه السلام)، تزئینات اسلامی، خوشنویسی فارسی-عربی، فقه شیعی.

علیرضا شیخی

دانشیار گروه صنایع دستی، دانشکده هنرهای کاربردی، دانشگاه هنر ایران، تهران، ایران، نویسنده مسئول.

a.sheikhi@art.ac.ir

عطیه جهانیان

کارشناسی ارشد هنر اسلامی، دانشکده هنر، موسسه آموزش عالی فردوس، مشهد، ایران.

atiyeh.jahaniyan@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱-۰۷-۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲-۰۶-۱۹

1-DOI: 10.22051/PGR.2023.42051.1194

علیه السلام)، با توجه به مضامین شیعی پیردازیم. همچنین می‌کوشیم تا دریابیم ساختار و ترکیب تزئینات در این ضریح چگونه اجرا شده‌است؟ و کتیبه‌ها از منظر تفکر شیعی در ضریح چه معنا و مفهومی دارند؟ وجود این کتیبه‌ها بر روی ضریح، افزون بر زیبایی یادآور ذکرهای الهی و سوق دادن بیننده به سوی بهشت برین است. بی‌گمان، شناخت ساختارهای ضریح‌سازی، آدمی را در درک بهتر این هنر مقدس یاری می‌رساند. همچنین این‌گونه پژوهش‌ها می‌تواند، مطالعات تاریخی این حوزه را کامل کرده و راه‌کارهایی جدید برای هر چه بهتر، نفیس‌تر، مقاوم‌تر و به‌روز بودن ضریح‌ها در آینده را فراهم نماید.

پیشینه پژوهش

تاکنون درباره ضریح امام علی (علیه السلام) آثار اندکی از جمله کتاب، مقاله و پایان‌نامه به رشته تحریر درآمده‌است. پرویز اسکندرپورخرمی (۱۳۹۶) در رساله دکتری «گونه‌شناسی ضریح در هنر و تمدن شیعی» به همه ساختار ضرایح موجود بر روی قبرهای حضرات معصومین (علیهم‌السلام) از گذشته تا به حال پرداخته و روند تکامل یافته هنر ضریح‌سازی را در هر دوره نشان می‌دهد. صلاح مهدی فرطوسی (۱۳۹۳) در کتاب «تاریخچه آستان مطهر امام علی (علیه السلام)»، اطلاعات جامعی را درباره پیدایش شهر نجف، قبر مبارک امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) و بناهای ساخته‌شده توسط خاندان‌های مختلف مورد بررسی قرار داده‌است. علیرضا بهرمان (۱۳۹۱) در مقاله «تزئینات طلاکاری حرم مطهر مولای متقیان امام علی (علیه السلام)»، به شناسایی مفاهیم به‌کاررفته در کتیبه گنبد و ایوان مطلای حرم مطهر امام علی (علیه‌السلام) و نوع تزئینات طلاکاری در این حرم پرداخته‌است. گفتنی است که تزئینات ضریح مطهر امام علی (علیه‌السلام) تاکنون مورد بررسی و پژوهش قرار نگرفته‌است.

روش انجام پژوهش

روش پژوهش توصیفی-تحلیلی بوده و اطلاعات به‌صورت کتابخانه‌ای و میدانی گردآوری شده‌است. نخست، پیشینه تاریخی ضریح مطهر مرور گردید. سپس، با بررسی اسناد و بازدید از ضریح مطهر به بیان شکل ظاهری و ساختاری ضریح (طول، عرض و ارتفاع) و اجزای سازنده آن (بدنه، اسکلت، ستون‌ها، گوی، ماسوره‌ها و مانند آن) اهتمام ورزیده شد. پس از آن، به توصیف کمی و کیفی تزئینات

ضریح‌ها، سازه‌هایی هستند که برای احترام به ولی مدفون و آسان‌سازی امر زیارت بر روی سنگ‌قبر پیامبران، امامان و امامزادگان قرار می‌گیرند. از زمان شهادت ائمه تا به امروز صندوق قبرها، از جنس چوب و فلز بر روی مزار امامان قرار گرفته‌است ولی باگذشت زمان این ضریح‌های چوبی به‌عنوان صندوق قبر معروف گردیدند و در اطراف این صندوق قبرهای چوبی، سازه‌هایی فلزی و مشبک قرار گرفتند که امروزه ضریح نامیده می‌شود. این سازه‌های مشبک در ابتدا خالی از کتیبه و تزئین بودند اما به تدریج از حالت مشبک فلزی ساده خارج‌شده و به هنری ماندگار از گرایش‌های هنر فلزکاری تبدیل شد. امام علی (علیه السلام) در سال ۴۰ هجری به شهادت رسیدند و بنا به وصیت ایشان، مخفیانه دفن شدند. برخی بیان کرده‌اند که آرامگاه کنونی حضرت امیرالمؤمنین (علیه السلام) شامل رواق‌ها و ایوان‌های گوناگونی است که به دو بنای قدیمی و جدید بر می‌گردد. اگرچه از جنبه دوره و سبک مشابه هم دیگر هستند. برخی بر این باورند که احتمال دارد بنای قدیمی، تغییرات شاه‌عباس اول باشد و بنای جدید نیز همان بنای شاه صفی باشد. تاریخ دقیق نخستین پنجره مشبک که بر روی قبر مبارک حضرت علی (علیه السلام) گذارده شده‌است، روشن نیست ولی آشکار است که به بیش از سال (۱۰۷۳ ه.ق) باز می‌گردد. در سال (۱۲۱۱ ه.ق) سلطان محمدشاه قاجار پنجره مشبک جدیدی جایگزین شبکه قدیم کرد. پس از آن عباس‌قلی خان در سال (۱۲۶۲ ه.ق) پنجره مشبکی را به مرقد امام علی (علیه السلام) اهداء کرد که دورتادور آن آیه‌هایی از قرآن، اسم‌های ائمه و شعر فارسی نوشته شده بود. ضریح بعدی نقره‌ای بود که به‌وسیله سید محمد شیرازی هدیه و در سال ۱۳۶۱ ق نصب شده بود. ضریح کنونی که از باشکوه‌ترین ضریح‌هاست به‌وسیله پیشوای طایفه بهره‌ای هندوستان؛ سید طاهر سیف‌الدین به حرم هدیه شده‌است. این ضریح طی ۵ سال ساخته شد. گفته شده‌است که در این ضریح ۱۰۰ کیلوگرم نقره و ۵۵۲ کیلوگرم طلا به کار رفته‌است. تزئینات گوناگونی از نقش‌ها و کتیبه‌ها بر ضریح نقش بسته که گویای دوستی و مودت به این امام همام است. در این پژوهش برآنیم تا ضمن بررسی ساختمان ضریح امام علی (علیه‌السلام)، در طول تاریخ، به معرفی ساختار آن‌ها و نقش تزئینات و مضامین کتیبه‌های به‌کاررفته بر روی ضریح امام علی (

۱۰، ۱۹۸: ۳۷۹). پس از آن، متوکل عباسی قبر امام را تخریب نمود، ولی محمد بن زید معروف به داعی در سال (۲۸۷ ه.ق) دوباره بنایی باشکوه بر قبر آن حضرت بنا کرد. در سال ۲۸۳ هجری گنبد بزرگی بر بالای قبر مطهر امام توسط ابوالهیجاء عبدالله بن حمدان^۲ ساخته شد (میلانی، ۱۳۷۷: ۲۹) در سال ۳۵۰ هجری عمر بن یحیی یکی از نقیبان سادات علوی گنبد کوچکی بر حرم مطهر بنا نمود (آل محبوبه، ۱۳۶۴، ج ۱: ۴۴). پس از آن در دوران عضدالدوله دیلمی^۳ یکی از حکمرانان آل بویه مرقد مطهر امام علی (علیه السلام) را به صورت گسترده‌ای مورد بازسازی و توسعه قرارداد. این بنا تا سال (۷۵۵ ه.ق) پابرجا بود، ولی به سبب آتش‌سوزی در همان سال دچار حادثه شد که دوباره به وسیله ایلخانان مغول مورد بازسازی قرار گرفت. پس از آن شاهان صفوی به ویژه شاه اسماعیل صفوی برای آبادانی آن اقداماتی انجام داد (میلانی، ۱۳۷۷: ۳۱). در سال ۱۱۵۶ هجری به فرمان نادرشاه افشار کاشی‌های گنبد و گلدسته‌های بارگاه را به خشت‌های طلا مزین ساختند (بابایی حائری، ۱۳۸۷: ۷۵). شاهان قاجار نیز کوشش‌های بسیاری برای توسعه و بازسازی حرم انجام دادند از جمله آقا محمدخان قاجار که ضریحی از جنس نقره را در سال ۱۲۱۱ هجری به آستان حرم هدیه کرد. همچنین در دوره حکمرانی فتحعلی شاه (۱۲۳۶ ه.ق) تعمیراتی بر روی بارگاه انجام گرفت و در سال ۱۲۶۲ هجری عباس‌قلی‌خان وزیر محمدشاه ضریحی دیگری از جنس نقره بر روی قبر حضرت نصب کرد (بابایی حائری، ۱۳۸۷: ۱۳۷). از هر نظر می‌توان نتیجه

ضریح کنونی پرداخته شد. در پایان، نقش‌مایه‌ها و کتیبه‌ها بازشناسی شد و در هر بخش معانی نقش و یا تعداد آن، کتیبه‌ها و مضمون آن از منظر تفکر شیعی مورد بحث و بررسی قرار گرفت.

مبانی نظری تاریخچه ضریح

هنگامی که امام علی (علیه‌السلام) به شهادت رسیدند، ایشان را در مکانی به نام الغری^۱ دفن نمودند (یعقوبی، ۱۳۸۳: ۲۱۲) که مقام فعلی قبر امام علی (علیه‌السلام) همین مکان امروزی در نجف اشرف است. نخستین ساختمان ساخته‌شده بر قبر امام علی (علیه‌السلام) به دوره فرمانروایی هارون الرشید (نمودار ۱) بر می‌گردد (امین، ۱۳۷۶، ج

تصویر ۱: سیر تاریخی بنا و ضریح مطهر امام علی (علیه‌السلام) از شهادت تا کنون (منبع: نگارندگان، ۱۴۰۲)

عهد تیموری، ضریح‌ها به شکل مشبک چوبی و فلزی تغییر یافته‌اند (صالحی و همکاران، ۱۳۹۳: ۵). ساختار ضریح را می‌توان در این قالب بر شمرد:

۱. اسکلت چوبی ضریح: این ساختار شالوده اصلی ضریح‌ها را تشکیل می‌دهد که تزئیناتی مانند ورق طلا و نقره را در بر می‌گیرد. ۲. ستون‌ها و چهارچوب اصلی: از عناصر سازه‌ای ضریح تشکیل شده که در برخی از این ستون‌ها با استقامت بیشتر نگهدارنده سقف و دیگر عناصر ضریح هستند و جنس عمده آن‌ها از چوب است. ۳. گوی یا توپک: پنجره‌ها از گوی و ماسوره‌ها تشکیل شده‌اند که افزون بر زیبایی و گذر نور و نیروی بصری داخل ضریح برای زائرین قابل مشاهده باشد. ۴. پنجره: در ساختار ضریح محیط بین ستون‌ها، با پنجره زینت داده شده است که در این بین، افزون بر ایجاد ارتباط حسی و عارفانه، بیشترین قسمت از ضریح را در بر می‌گیرد. ۵. کتیبه: بین فضای سقف و پنجره‌ها کتیبه‌ها قرار می‌گیرند که به این قسمت پیشانی ضریح می‌گویند. کتیبه‌ها اغلب و یا در بیشتر موارد با هنر میناکاری و یا قلم‌زنی انجام می‌گیرند که بر روی آن‌ها آیه‌های قرآن کریم، روایت‌ها و یا اشعار به نگارش درآمده است. ۶. تاج: ترکیبی از طرح گل‌های مختلف و خطوط اسلیمی است که همراه با اسماء جلاله و نقاشی گل و مرغ به صورت میناکاری شده بر روی فلز است. ۷. در ضریح: این در، بر اساس اندازه صندوقچه طراحی می‌شود که ورود به فضای داخلی ضریح به صورت آسان امکان‌پذیر باشد. همچنین در فرهنگ اسلامی با توجه به جهت تدفین و تقدس، در ورودی در سمت روبه‌رو و بالای سر قرار نمی‌گیرد و در جهت زیر پای متوفی قرار می‌گیرد.

مشخصات کیفی و کمی ضریح کنونی امیرالمؤمنین (علیه السلام)

ضریح کنونی حضرت امیرالمؤمنین (علیه السلام) پس از هشت دهه توسط هندی‌ها به آستان مقدس حرم علوی اهدا شده است. در این ضریح، از ۵۵۲ کیلوگرم طلا و ۱۰۰ کیلوگرم نقره استفاده شده است (آل محبوبه، ۱۳۶۴: ۷۶). ارتفاع ضریح از کف تا بلندای تاج ۴ متر است که طول آن ۶/۳۵ و عرض آن ۵/۱۰ متر است. ضریح دارای ۱۸ پنجره است که در طرف شمال ۵ پنجره، جنوب ۵ پنجره با این شاخصه که یکی از پنجره‌های جنوبی، در ورود به داخل ضریح است و از دو سوی شرق و غرب دارای ۴ پنجره برابر است. ضریح امام از دو بخش تشکیل

گرفت که ایرانیان از دوره صفوی تا دوره موجود به جز دوره حکمرانی دیلمی‌ها به توسعه و بازسازی مرقد مطهر امام علی (علیه السلام) پرداختند. تاریخ دقیق نخستین پنجره مشبک که بر روی قبر مبارک حضرت علی (علیه السلام) گذارده شده است روشن نیست، ولی آشکار است که به بیش از سال ۱۰۷۳ هجری قمری باز می‌گردد. در سال ۱۲۱۱ هجری سلطان محمدشاه قاجار پنجره مشبک جدیدی جایگزین شبکه قدیم کرد. پس از آن عباس‌قلی خان در سال ۱۲۶۲ هجری پنجره مشبکی را به مرقد امام علی (علیه السلام) اهداء کرد که دورتادور آن آیاتی از قرآن، اسامی ائمه و اشعاری به زبان فارسی نوشته شده بود.

سپس سید محمد شیرازی^۴ شبکه نقره‌ای دیگری جایگزین آن کرد که نام سید محمد شیرازی و تاریخ ساخت بر روی آن حکاکی شده است (آل محبوبه، ۱۳۶۴، ج ۱، ۳۳۵).

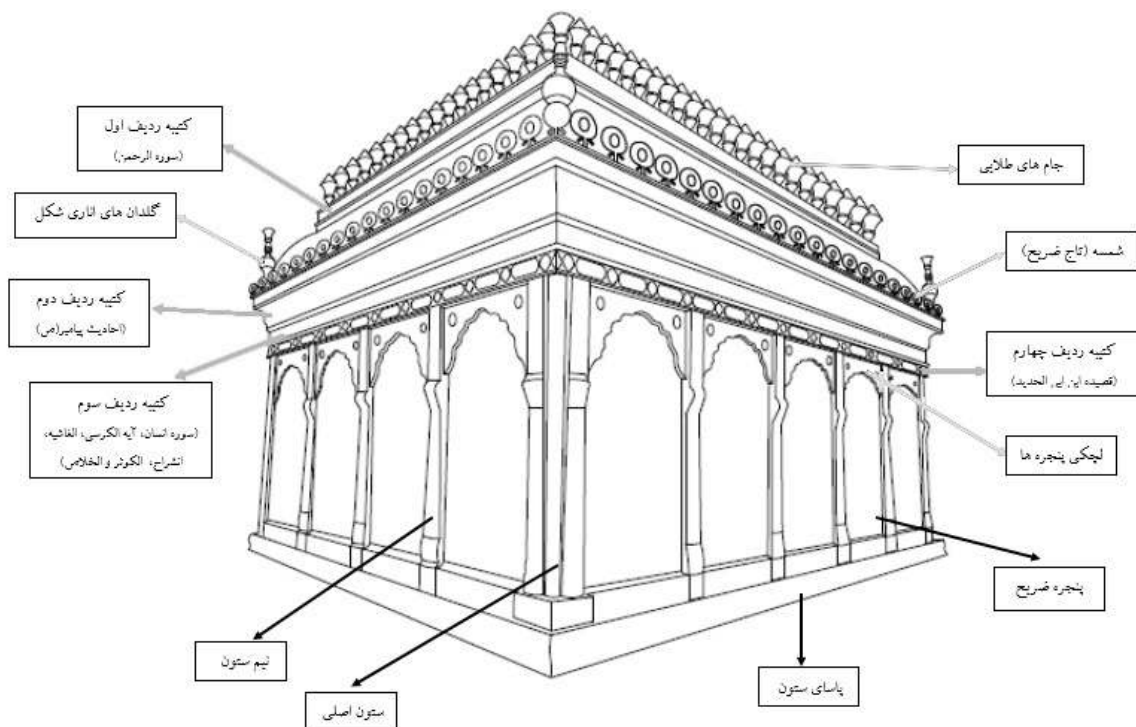
شبکه کنونی مرقد امام علی (علیه السلام)، از نظر زیبایی، نقش و ظرافت کارهای هنری یکی از زیباترین، بزرگ‌ترین و گران‌قیمت‌ترین پنجره‌های مشبک در بین پنجره‌های واقع بر قبر امامان معصوم (علیها السلام) است. این شبکه به وسیله سیدطاهرسیفالدین (نمودار ۱) رهبر طایفه بهره‌ای هندوستان به حرم حضرت اهدا شده است. طرح این ضریح به مدت پنج سال به طول انجامیده و در ساخت آن افزون بر ۱۰۰ کیلوگرم نقره و ۵۵۲ کیلوگرم طلا به کار رفته که در آن زمان هزینه ساخت آن هشتاد هزار دینار شده است. این شبکه بر روی پایه‌ای از جنس مرمر ایتالیایی گران‌قیمت با ارتفاع ۳۰ سانتیمتر در وسط حرم قرار گرفته (آل محبوبه، ۱۴۲۷: ۴۴۰-۳۳۸) و دارای یک در نقره‌ای در پایین‌ترین ضلع جنوبی از سمت شرق به سبک درهای مشبک قدیمی است.

ضریح

در لغت، واژه ضریح به معنای آرامگاه بزرگ، مقبره، معبد و زیارتگاه بیان شده است. در اصطلاح به ضریح، سازه مشبکی گویند که از طلا، نقره، مس و یا چوب ساخته می‌شود که بر روی قبرهای امامان، امامزادگان و یا بزرگان مذهبی قرار می‌گیرد (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱۰: ۱۵۱۶۹). در تاریخ از پیدایی ضریح به شکل کنونی سخنی به میان نیامده است، ولی از میانه قرون اسلامی به‌ویژه در

نقش‌های برجسته‌ای به چشم می‌خورد. در میان هر یک از این پنجره‌ها ستون‌های از جنس نقره قرار گرفته‌است و نیز در چهارگوشه ضریح، چهارستون با نقش خوشه‌های انگور وجود دارد.

شده‌است. بخش نخست، پنجره نقره‌ای و بخش دوم تاج طلا که در قسمت بالای ضریح نقره‌ای جای گرفته‌است. بخش بالایی هر یک از این پنجره‌ها به‌صورت منحنی طراحی شده‌است که در آن‌ها،

تصویر ۲: مشخصات کمی و کیفی ضریح مطهر (منبع: نگارندگان، ۱۴۰۲)

بهسازی و ترمیم قرار گرفته‌است که در تاریخ نهم ربیع الثانی سال ۱۴۳۸ هجری مصادف با ۱۹ دی ۱۳۹۵ از ضریح رونمایی شده‌است.

اجزای تشکیل‌دهنده ضریح حضرت امیرالمؤمنین (علیه السلام)

ضریح امام علی (علیه‌السلام) متشکل از قاب‌های ساختاری و تزیینی است که ترتیب قرارگیری اجزای ضریح از بالا به پایین به این شرح است:

- ۱- جام طلائی؛ ۲- کتیبه ردیف اول؛ ۳- نعلین یا نعل؛ ۴- تاج فوقانی ضریح؛ ۵- گلدان اناری شکل ساده طلائی؛ ۶- شرفه یا پر طاووسی؛ ۷- کتیبه ردیف دوم؛ ۸- تزیینات پیشانی؛ ۹- کتیبه ردیف سوم؛ ۱۰- کتیبه ردیف چهارم؛ ۱۱- کتیبه ختایی بروی نیم ستون‌ها؛ ۱۲- ستون اصلی؛ ۱۳- نیم ستون؛ ۱۴- در ورودی ضریح؛ ۱۵- لچکی پنجره‌ها؛ ۱۶- پنجره ضریح؛ ۱۷- پاسای ستون (تصویر ۳).

یافته‌ها

تزیینات ضریح امام علی (علیه السلام)

هنر مقدس خود در نهایت امر نتیجه الهام الهی است. می‌توان با جرأت گفت که در فرهنگ و هنر هند، اسلام برجسته‌ترین و عمیق‌ترین تأثیر را داشته، زیرا هیچ‌یک از فرهنگ‌های گذشته که از اسلام تأثیر پذیرفته و متحول شده‌اند، به‌اندازه سرزمین هند دارای تفاوت و تضاد با اسلام نبوده‌اند (ذکرگو، ۱۳۸۴: ۸۷). در این میان، ضریح‌سازی، هنری است که مبانی شیعه با تکیه بر مفاهیم قرآن، احادیث و روایات، به آفرینش پدیده‌ای چشمگیر و ناب دست یافته‌است (اسکندرپور خرمی، ۱۳۹۶: ۷۹). از این رو، می‌توان از ضریح امام علی (علیه السلام) به‌عنوان یکی از عالی‌ترین و زیباترین ضریح‌ها در هنر ضریح‌سازی نام برد. این ضریح در ۱۳ رجب سال ۱۳۶۱ قمری به‌دست هنرمندان بهره‌ای ۵ هندوستان ساخته شده‌است که پس از ۸۰ سال قدمت، دوباره توسط رئیس طایفه بهره‌ای وقت به‌مدت پنج سال مورد

تصویر ۳: اجزای تشکیل دهنده ضریح (منبع: نگارندگان، ۱۴۰۲)

دارای سرپوش‌هایی هستند. تعداد کل این جام‌ها ۹۸ عدد است که در دو ضلع، غرب و شرق ۲۱ عدد و در قسمت شمال و جنوبی ضریح، تعداد این جام‌ها ۲۸ عدد است. در قسمت پایین این جام‌ها (تصویر ۴)

جام‌های طلائی

در بالاترین قسمت ضریح، دورتادور سقف را جام‌هایی کوتاه شکل از جنس طلا فراگرفته که این جام‌ها

تصویر ۴: جام‌های طلائی، نوار اول تزئینی روی ضریح (منبع: URL^۱)

نقش گل نیلوفر، طرحی نسبتاً ساده و هندسی از برگ درخت نخل وجود دارد. شکل این گیاه در هنرهای مذهبی جلوه خاصی از تقدس داشته و به منظور تبرک و خوش‌یمنی به کار برده می‌شده است (مبینی و شافعی، ۱۳۹۴: ۵۳). مابین هر کدام از این جام‌ها (تصویر ۴)، نقش گل نیلوفر وجود دارد که گلبرگ‌های آن، پیرامون یک دایره مرکزی با اندازه‌هایی برابر طراحی شده‌اند، تساوی گلبرگ‌ها و حذف کاسبرگ‌ها از گل سبب شده که گلی از روبرو به نظر آید که فقط نیمی از آن طراحی شده که در مرکز آن نقشی از درخت سرو وجود دارد. این درخت

توپک‌هایی دایره شکل وجود دارد.

به باور پیشینیان دایره یکی از اشکال و نمادهایی است که با جاودانگی پیوند دارد و در اسلام نشانه‌ای از جلال خداوند و به معنای آسمان است (ناصری پورتنکلو، ۱۳۹۰: ۳۶۲). در میان این نمادها گل نیلوفر آبی، لوتوس و یا سوسن شرقی مورد توجه بیشتری قرار گرفته و در بیشتر ادیان به‌عنوان علامت و نشان همگانی بیان شده است (رفیعی، ۱۳۹۲: ۱). در پایه جام‌ها بخشی از گل نیلوفر در وسط دو برگ کنگره‌ای همراه با پیچک قرار گرفته است. همچنین در پایین

دیدگاه حکما عدد کاملی است و در عرفان این عدد متعلق به حرف (واو) است که جزء حروف آسمانی قرار می‌گیرد (URL^۱). این عدد ۷ بار در قرآن آمده و در همه موارد با آفرینش آسمان‌ها و زمین مرتبط است؛ همچنین خانه کعبه شش وجه دارد که آفرینش تمام عالم از این نقطه بوده است (مکارم شیرازی، ۱۳۵۳، ج ۶: ۲۰۰).

تصویر ۵: کتیبه ردیف اول (سوره الرحمن)، نوار دوم ضریح (منبع: URL^۱)

آورده، معنای آیات (عَلَّمَ الْقُرْآنَ، خَلَقَ الْإِنْسَانَ) را از حضرت رضا (علیه‌السلام) پرسیدم ایشان فرمودند: پروردگار، قرآن کریم را به پیامبر اکرم (صلی‌الله و علیه و آله وسلم) بیاموخت و منظور و مقصود از انسان در این آیات وجود مقدس امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) است (همان: ۳۳-۳۱).

لازم به گفتن است که مابین هر ردیف از کتیبه‌های قرارگرفته بر روی ضریح، نواری منقوش به خوشه‌های درهم‌تنیده انگور قرار دارد که در چهار ردیف، اندازه و طرح نقوش یکسان است ولی در قسمت کتیبه ردیف دوم (تصویر ۶) که منقوش به احادیث پیامبر (ص) در وصف مقام امیرالمؤمنین و ائمه معصومین (علیها سلام) است. این حدیث‌ها را می‌توان در چهار موضوع ولایت، علم، شجاعت و فداکاری امیرالمؤمنین علی (ع) دسته‌بندی کرد. همچنین در شروع هر کتیبه (تصویر ۷) قاب مستطیلی وجود دارد که داخل آن با خوشه انگور تزیین شده است. در هر چهار طرف ضریح نقشی از این نشان‌ها وجود دارد.

تصویر ۷: از راست به چپ: نشان‌ها در کتیبه ردیف اول (سوره الرحمن)، دوم (احادیث پیامبر صلی‌الله علیه و آله و سلم) و سوم (آیه‌الکرسی)، قرارگرفته در ضلع جنوبی (منبع: URL^۱)

نیز جزء درختان مقدس است و نمادی از مردان بزرگ، جاودانگی، عظمت، نیکی، آزادی و آزادگی است (کوهزاد، ۱۳۸۹: ۹). همچنین، مابین گلدان‌ها و گل‌های نیلوفر، نقشی از گل‌های شش‌پر وجود دارد که قسمت پایین این بخش، فریزی^۶ با طرح خوشه انگور مزین شده است. نظام شکل‌گیری گل شش‌پر آن قدر دقیق و هماهنگ است که هر جزء آن جلوه‌ای از صورت کلی خود گل است. عدد شش از

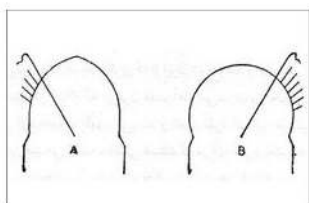
کتیبه ردیف اول

در هنر اسلامی یکی از مهم‌ترین فنون تزیینی که از آغاز تا به امروز متفق با تمامی نوآفرینی‌های هنری به همان شکل ریشه خود را نگهداری کرده و سبب نظم و ترتیبی در صناعت اسلامی شده، هنر خط و خوشنویسی بوده است (رازانی و همکاران، ۱۳۸۹: ۶۲). ضریح امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) چهار ردیف کتیبه دارد. کتیبه ردیف اول (تصویر ۳ و ۵)، سوره الرحمن دارد. به خط ثلث نگاشته شده است. این کتیبه از ضلع غربی (باب الفرج) از اول سوره الرحمن تا آیه ۱۸، در ضلع شمالی از آیه ۱۹ تا ۳۶، در ضلع شرقی از آیه ۳۷ تا ۵۱ و در ضلع جنوبی از آیه ۵۲ تا آخر سوره نقش بسته است. این سوره درباره احسان و انعام پروردگار بر مخلوقات خود و علل توحید، یکتاپرستی و بازخواست بشر پس از مرگ و پاداش و جزای آن‌ها است (بروجردی، ۱۳۸۰، ج ۷: ۳۰). علامه بروجردی در کتاب خود تفسیر جامع به نقل از حسین بن خالد^۷

تصویر ۶: کتیبه ردیف دوم، احادیث پیامبر صلی‌الله علیه و آله و سلم و قاب‌های منقوش شده به خوشه‌های انگور (منبع: URL^۱)

گویی که خداوند می‌فرماید: فکر دلیل و برهان را از خود دور کن، زیرا پس از مقام مشاهده و عیان، دیگر ارزشی برای برهان متصور نیست: ساکنان حرم از قبله‌نما آزادند.» (موحدی، ۱۳۹۰: ۲۱). ولی اگر این نقش را به شکل نعل در نظر بگیریم می‌توانیم آن را در طاق‌های نعل اسبی که مسلمانان بارها در معماری به کار می‌بردند، ببینیم. همچنین از ابتکارات هنرمندان هندی استفاده آن‌ها از قوس‌های نعل اسبی در معابد خود بوده‌است (شوازی، ۱۳۸۶: ۱۵۰). این نقش (تصویر ۸) در هر دو ضلع ۳۰ عدد و در قسمت جنوب و شمال ۳۸ عدد که روی هم رفته ۱۳۶ عدد است.

تصویر ۹: پلانی از کمان‌های نعل اسبی (شوازی، ۱۳۸۶: ۱۵۰)

«درخت تمثیلی است از انسانی که ریشه در خاک دارد و هوای عروج به آسمان را دارد» (دوبوکور، ۱۳۷۳: ۹-۱۲). در اسطوره‌ها درخت انگور نمادی از شعور و خرد آدمی است. یک شاخه از درخت انگور نشانی از باروری و تجلی زندگی و لایزالی است. درباره چگونگی منشأ و سرچشمه درخت انگور در عهد عتیق آمده‌است که نخستین بار حضرت نوح (علیه السلام) به کاشت تاک و ایجاد تاکستان پرداخته‌است (هاکس، ۱۳۷۷: ۲۴۳). لازم به گفتن است که در هر چهار ضلع ضریح نقش (تصویر ۱۰) واگو شده‌است، با این تفاوت که در دو ضلع شرقی و غربی ضریح ۱۳ عدد و در شمال و جنوب ۱۷ عدد که روی هم رفته ۶۰ عدد است. نقش هفتم در ضلع‌های شرق و غرب و نقش نهم در ضلع‌های شمال و جنوب مزین به ذکر شهادتین شده‌است.

تصویر ۱۱: گلدان اناری شکل طلائی در ضلع شرقی (منبع: URL^۱)

نعلین یا نعل

این نقش بی‌شبهت به نعلین و نعل نیست. اگر واژه نعلین را از دید عرفا بنگریم، در می‌یابیم که بیشتر بازگوکننده این است که کفش، ابزاری است برای سفر و وسیله‌ای برای مسلک. برخی نیز گفته‌اند: «مراد از نعلین، دنیا و آخرت است. گویی که خداوند بنده خود را به استغراق در معرفه‌الله و مشاهده خود و وادی مقدس که همان مقام قدس جلال الله و عزت پاکش است، فرا می‌خواند؛ بنابراین، پس از وصول به مقصود، دیگر جایی برای توجه به مقدمه‌ها (نعلین) نمی‌ماند، چرا که قلب سالک دیگر مستغرق در نور قدس خداوند می‌شود. پس

تصویر ۸: نعلین، نوار سوم بروی ضریح (منبع: URL^۱)

تاج فوقانی یا کتیبه محذب با نقوش برجسته

این کتیبه به صورت برجسته و همراه با تزئینات مشبک اسلیمی به وسیله نوارهای ضخیم هشتی از هم جدا شده‌است. بر روی این کتیبه نقشی از سبد درخت تاک که شاخه‌های آن سر به فلک کشیده و پر از خوشه‌های انگور، همراه با برگ‌های آن منقوش شده‌است. در پایین سبد، نقوشی از گل و برگ وجود دارد که می‌توان گفت برای پرکردن فضاهای خالی طراحی شده‌است. در هنر اسلامی وجود درخت، با ریشه‌های فرورفته در زمین و شاخه‌های بالا برده شده به سوی آسمان، سمبلی از پیوند زمین و آسمان است و با سه جهان پایینی (دوزخ)، میانی (زمین) و اعلی (بهشت) مرتبط است. به گفته دوبوکور (۱۳۷۳)

تصویر ۱۰: کتیبه محذب با نقوش برجسته، نوار چهارم ضریح (منبع: URL^۱)

تصویر ۱۲: پرتاووسی، اسما احسنی (یا تواب) ضلع غربی، نوار پنجم ضریح (منبع: URL^۱)

گلدان اناری شکل ساده

نمونه‌ای کامل از انسانی که رسالت خود را با تمام مشکلات به‌وجود آمده پس از پیامبر (صلی‌الله و علیه و اله و سلم) به حقانیت رساند.

در هر گوشه ضریح حضرت یک عدد گلدان اناری شکل بلند و بزرگ از جنس طلا (تصویر ۱۱) موجود است که روی هم رفته چهار گلدان بوده که خالی از هرگونه نقش و نگار است. همه ضریح‌های ائمه دارای گلدان‌هایی هستند که گاه ساده و گاهی با نقش و نگاره‌های مزین شده‌اند که در عیدها و مناسبت‌ها در آن‌ها گل قرار می‌دهند.

کتیبه ردیف دوم

در بردارنده احادیثی از پیامبر (ص) در مقام امیرالمؤمنین و ائمه معصومین (علیها سلام) است. در ضلع غربی آن چهارده حدیث، ضلع شمالی هشت حدیث، ضلع شرقی و ضلع جنوبی آن نه حدیث، که روی هم رفته ۴۰ حدیث از پیامبر (ص) آورده شده‌است. این حدیث‌ها را می‌توان در چهار موضوع ولایت، علم، شجاعت و فداکاری امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) دسته‌بندی کرد.

شرفه یا پرتاووسی

به تزئینات بالای کتیبه‌ها گویند که به دلیل گوناگونی انواع و اقسام شکل‌ها بیشتر اوقات تلفیقی از نقوش اسلیمی، ترنج که آمیخته‌شده با اسماء جلاله یا اسامی چهارده معصوم است (روحانی، ۱۳۸۸: ۶۳). در قسمت تاج ضریح گل‌هایی به شکل گل لوتوس یا نیلوفر (تصویر ۱۲) وجود دارند که در میانه این گل‌ها، نقشی از گل نسترن است که در مرکز آن‌ها اسماء‌الحسنی با هنر مرصع‌کاری^۸ با یاقوت سرخ مزین شده‌است. مجموع کل این گل‌ها که بر روی نوار پنجم ضریح قرار گرفته‌اند ۱۰۴ عدد که جنس آن‌ها از طلای خالص است. این گل در کشور هند نشانی از پاکی و تقدس است که همیشه با پرهیزگاری و تقوا همراه بوده‌است. لوتوس یا نیلوفر آبی، نماد کسانی است که در دشوارترین و سخت‌ترین شرایط، با وجود ذاتی و توانایی‌های خود رسالت آدمی بودن خود را به ثبات رسانده‌اند (حسنوند و شمیم، ۱۳۹۳: ۳۰). شاید بتوان گفت این نقش جلوه‌ای از حضرت علی (علیه السلام) است.

تزئینات پیشانی ضریح

در طراحی پیشانی از نقش انگور بهره گرفته شده‌است، با این تفاوت که خوشه‌های انگور در اطراف این تزئینات قرار دارند. از بالا به پایین نقش هفت خوشه انگور و برگ مشاهده می‌شود که همه فضای حاشیه را در بر گرفته‌است. همچنین در دو گوشه قسمت بالا، دو گل شش پر که در دایره‌هایی محصور شده‌اند، خودنمایی می‌کند. در مرکز این کتیبه (تصویر ۱۴)، نقشی از سبد حصیری پر از گلی وجود دارد که آکنده از گل‌های لاله، رز، چهارپر، پنج پر، هشت پر و زنبق است. همچنین دو طرف این سبد نقشی از گل‌های لاله طراحی شده‌است. طرح‌های حاشیه‌ای این بخش از تزئینات

تصویر ۱۳: احادیث پیامبر صلی‌الله علیه واله وسلم، نوار ششم ضریح، کتیبه ردیف دوم، ضلع جنوبی (منبع: URL^۱)

تصویر ۱۴: پیشانی ضریح، نوار هفتم ضریح (منبع: URL)

(علیه‌السلام) «هر ناصب و دشمنی نسبت به ما اگر عبادت کند و کوشش کند مصداق این آیه خواهد بود» (طبرسی: ۱۳۸۴، ج ۲۷، ۴۰-۳۸-۳۲). بر مبنای گفته علامه طباطبایی در تفسیر المیزان منظور از این سخن امام صادق (علیه السلام) این است که هر مسلمان ناصبی که با حضرت علی و اهل بیت ایشان دشمنی کند هر چند هم که اهل عبادت باشد باز مورد آتش جهنم قرار می‌گیرد (علامه طباطبایی، ۱۳۷۸: همان، ۶۴۹). آیه هفتم سوره انشراح فَاِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ، اشاره به منسوب کردن ولایت حضرت علی (علیه السلام) از سوی پیامبر اکرم (ص) دارد. در کتاب شواهد التنزیل^۱ در پیوند با این آیه آورده شده که به استناد از ابی بصیر و او از حضرت امام صادق (علیه السلام) فرمود: «بعد از آن که از تبلیغ رسالت فارغ شدی. تعیین نما علی علیه‌السلام برای ولایت». همچنین در تفسیر جامع ذیل سوره کوثر آمده است، روزی پیامبر (ص) در حال گریه بودند. ابن عباس از ایشان پرسیدند: ای پیامبر چرا گریه می‌کنید. فرمودند: ای ابن عباس اولین سخنی که در معراج با من شد گفتند: ای محمد، به پایین پای خود نگاه کن زمانی که نگاه کردم علی (علیه السلام) را دیدم که سرش به سوی آسمان بلند بود و به من نگاه و با من صحبت می‌کرد. پروردگار هم با من سخن می‌فرمود و به من خطاب می‌کرد که ای محمد، علی را وزیر، وصی و خلیفه تو منسوب کردم و بدان علی (علیه السلام) سخن من و تو را می‌شنود (بروجردی، ۱۳۸۰، ج ۷: ۵۷۹). همچنین کلینی در کتاب کافی خود در ذیل تفسیر سوره اخلاص به استناد از ابن عباس روایت کرده که پیامبر اکرم (ص) به امام علی (علیه السلام) فرمودند: بدون شک مثال تو مانند قل هُوَ اللهُ اَحَدٌ است. کسی که یک مرتبه آن را بخواند یک سوم آن را خوانده، کسی که سه مرتبه بخواند دوسوم آن را خوانده و کسی که ده مرتبه بخواند مانند آن است که تمام قرآن را خوانده. همان گونه کسی که تو را با دلش بخواند برای او یک سوم ثواب بندگان را قرار می‌دهیم و کسی که تو را با دل و زبان دوست داشته باشد برای او دوسوم ثواب بندگان نوشته می‌شود و کسی که تو را با دل و زبان و دستش دوست داشته باشد برای او ثواب

به صورت قرینه طراحی شده‌اند. این طرح (تصویر ۱۴) دورتادور ضریح تکرار شده است. در دو ضلع شرق و غرب ضریح، ۱۳ طرح و در قسمت شمال و جنوب، ۱۶ عدد که روی هم رفته، ۵۸ عدد از این نقش بروی ضریح وجود دارد.

در نزد هندیان نیز عدد هفت مقدس بوده و نشانه‌ای از یک امپراتور جهانی است که در هنگام ظهور، هفت نشان (چرخ، فیل، اسب، گوهر درخشان، ملکه، خزانه‌دار و وزیر) با خود به همراه دارد (همان: ۷۰). همچنین عدد هفت از دید برخی از عرفا عبارت است از: «تسویه باطنی و آسمان سر انسانی به هفت درجه و مرتبه است: نفس، قلب، عقل، روح، سر، خفی، اخفی، یا عقل فطری، بالقوه، بالاستعداد- تا عقل فعال» (طالقانی، ۱۳۶۲، ج ۱: ۱۱۱).

کتیبه ردیف سوم (پیشانی ضریح)

پیشانی ضریح مملو از سوره‌های قرآن است. در ضلع غربی ضریح آیه‌الکرسی، ضلع شمالی سوره انسان (از آیه نخست تا آیه هفده)، ضلع شرقی از (آیه هجده تا آخر سوره) و در ضلع جنوبی ضریح سوره‌های الغاشیه، الانشراح، الکوثر و الاخلاص (تصویر ۱۵) نقش بسته‌اند. در تفسیر عیاشی^۲ از امام صادق (علیه السلام) روایت شده که ابوذر از پیامبر (ص) پرسید، برترین آیه‌هایی که بر شما نازل شده کدام آیات است، ایشان فرمودند: آیه‌الکرسی، علت باعظمت بودن این آیات به سبب ارائه بحث توحید خالص و قیومیت مطلق خداوند است (علامه طباطبایی، ۱۳۷۸، ج ۲، ۳۴۳-۳۳۷). سوره انسان سوره‌ای است مکی و دارای اسامی هل اتی، انسان، دهر و ابرار. عموم مفسرین شیعه، امامیه و اهل سنت نظر بر این دارند که از آیه ۵ (ان الابرار یشربون) تا آیه ۲۱ (و کان سعیکم مشکورا) این سوره درباره امام علی، حضرت فاطمه و حسنین علیهم‌السلام و فضه (کنیز آنان) نازل شده است (صالحی و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۷). در سوره غاشیه، به فرموده امام صادق

تمام بندگان را خواهیم نوشت (طبرسی، ۱۳۸۴: ۳۷۸-۳۷۶). بر این اساس می‌توان گفت، افرادی که این سوره‌های قرآنی را برای ضریح مطهر امیرالمؤمنین

تصویر ۱۵: کتیبه ردیف سوم (سوره غاشیه)، نوار هشتم، ضلع جنوبی (منبع: URL^۱)

استفاده‌شده که درون آن اسامی چهارده معصوم (علیه السلام) به خط نستعلیق نوشته شده‌است. همچنین بر روی این کتیبه، قصیده عینییه ابن ابی الحدید^{۱۲} در مدح و ستایش امام علی(ع) که در قاب‌های چهارپر کشیده به خط ثلث نوشته شده‌است، قرار دارد.

کتیبه ردیف چهارم

این کتیبه پایین‌ترین و آخرین نوار قرار گرفته بر روی ضریح است که جنس آن از نقره با ترکیبی از رنگ آبی و هنر میناکاری^{۱۱} است. در تلفیق این کتیبه (تصویر ۱۶) از قاب‌هایی به شکل گل چهارپر

تصویر ۱۶: کتیبه ردیف چهارم، قصیده ابن ابی الحدید، نوار نهم، ضلع جنوبی (منبع: URL^۱)

باکمی تفاوت از کتیبه‌های در با طلا مورد تزیین قرار گرفته‌است (تصویر ۱۸). در قسمت بالای قاب که به شکل محراب طراحی شده نقشی از یک بوته انگور وجود دارد، که هر بوته دارای چهار خوشه انگور (هر خوشه در حدود ۱۹ حبه انگور) برجسته و حدود ۱۵ الی ۱۶ برگ به‌صورت ستاره‌ای پنج‌گوش دارد. در داخل کتیبه طرحی از گلدان و درخت تاک پر از خوشه و برگ وجود دارد که پیرامون آن به‌وسیله گره چینی بسیار ظریف و ساده تزیین شده‌است.

قاب‌های ختایی

قاب ۱۷ بالای نیم‌ستون‌های ضریح قرار گرفته‌است. در ضریح پیشین فقط دو کتیبه در به طلا مزین شده بود، ولی پس از بازسازی ۲۰ قاب دیگر هم

تصویر ۱۷: قاب طلائی در ضریح پیش و پس از بازسازی، ضلع جنوبی (منبع: URL^۱)

تصویر ۱۸: کتیبه طلا و نقره ضریح کنونی، پس از بازسازی، ضلع غربی (منبع: URL^۱)

(مجموعه تصویری ۱۹) و به صورت فضالی ۱۳ از داخل یکدیگر به صورت پیچک‌هایی، منظم و متناوب درهم قفل شده‌اند. در مرکز این طرح خوشه‌های انگور برجسته از جنس طلا وجود دارد که بالای هر یک از آن‌ها واژه یا علی با خط ثلث نوشته و با نشان مرصع به یاقوت سرخ مزین شده‌است. در قسمت بالای ضریح کادری دایره شکل حاوی نقش انگور است. این قاب به هو العلی العظیم با خط کوفی نگارش و مرصع به یاقوت سرخ شده‌است. پایه

پایین گلدان زمینه خشتی و گل شش‌پر است. جنس این قاب در قسمت در طلایی و در بالای دیگر ستون‌ها از نقره است. از این قاب در دو ضلع شرق و غرب ۵ عدد و در شمال و جنوب که ۶ عدد است.

ستون اصلی

ضریح دارای ۴ ستون اصلی از جنس نقره است

مجموعه تصویری ۱۹: نمای کامل ستون اصلی ضریح (منبع: URL^۱)

نیم‌ستون ضریح

نیم‌ستون‌ها که مابین پنجره‌ها قرار گرفته‌اند، در ابتدا و انتهای آن‌ها تزییناتی وجود دارد. این نیمه‌ستون‌ها در اضلاع شمال و جنوب تعداد ۶ نیم‌ستون و در شرق و غرب ۵ نیم‌ستون وجود دارد (مجموعه تصویری ۲۰). طرح سر نیم‌ستون‌ها تشکیل شده از برگ ختاییی برجسته و گل پنج‌پر در دل این طرح است. در پایه نیم‌ستون‌ها نقشی از برگ کنگره‌ای وجود دارد و در پایین برگ‌ها ردیفی از گل‌های چهارپر به چشم می‌خورد. بدنه اصلی

ستون و سرستون با نقوش برگ کنگره‌ای تزیین شده‌است. سرستون سه نوار از جنس یاقوت سرخ وجود دارد؛ ولی قسمت پایینی ستون فاقد نوار یاقوت سرخ است. وجود این ستون‌ها در ضریح موجب استحکام بنا و امنیت زائرین می‌شود (اسکندرپور خرمی، ۱۳۹۶: ۵۴).

- نقش سرستون اصلی مزین شده به یاقوت سرخ

- کتیبه هو العلی العظیم با خط کوفی مزین به یاقوت سرخ - نقش انگور و کتیبه یا علی به خط ثلث و پایه ستون اصلی

تصویر ۲۱: در ورودی ضریح، ضلع جنوبی (منبع: URL^۱)

مجموعه تصویری ۲۰: سر نیم‌ستون‌های ضریح، قبل و پس از بازسازی (منبع: URL^۱)

علی به خط ثلث، مرصع به یاقوت سرخ است. کل نمای در با نقوش متراکم‌تری از برگ و خوشه‌های انگور تزیین شده‌است که این نقوش به صورت منظم تکرار شده‌اند.

لچکی پنجره‌ها

لچکی‌ها تزییناتی هستند که اطراف پنجره‌های شامل گوی و ماسوره را در بر می‌گیرند. طرح نقوش موجود در لچکی‌های پنجره‌ها با هم یکسان است، (تصویر ۲۲) با این تفاوت که لچکی‌های قسمت در (ضلع جنوبی) از جنس طلا و دیگر لچکی‌ها ضریح از جنس نقره است. درون این فضا به وسیله طرح برگ و خوشه‌های انگور پر شده‌است. گوشه‌های بالای لچکی‌ها، نقشی از گل آفتابگردان وجود دارد که در وسط آن به خط ثلث واژه «یا علی» کتابت شده‌است. در ضریح بازسازی شده گل‌های آفتابگردان با طلا به صورت برجسته درآمده و واژه «یا علی» نوشته شده در وسط گل‌ها با نشان مرصع یاقوت سرخ تزیین شده‌اند.

تصویر ۲۲: لچکی پنجره ضریح کنونی، پیش و پس از بازسازی از جنس نقره، ضلع غربی - کتیبه یا علی در داخل لچکی با یاقوت سرخ (منبع: URL^۱)

پنجره‌های ضریح

پیش از پنجره‌های نقره، از جنس فولاد برای ساختن شبکه‌های ضریح استفاده می‌شده‌است که به مرور زمان به سبب زیبایی و مقاومت به نقره تبدیل شده‌است (روحانی، ۱۳۸۸: ۶۳). بیشترین سطح ضرایح را پنجره‌های تشکیل شده از گوی و ماسوره فرا گرفته‌اند که افزون بر زیبایی و عبور روشنائی، زائران بتوانند از داخل پنجره‌ها، صندوق قبر امامان (علیه‌السلام) را ببینند. این گوی و ماسوره‌ها در نگاه اول نمادی از تسبیح و ذکر الهی را بازگو می‌کند. از این رو، در قسمت

تصویر ۲۳: پنجره نقره‌ای ضریح (منبع: URL^۱)

پاسای ستون

این قسمت حمل‌کننده ضریح است که فشار و سنگینی وزن ضریح و زائرین را تاب می‌آورد و جنس آن از سنگ مرمر است. پاسنگ این ضریح از جنس نقره بوده که سرتاسر آن را پرچ‌های نقره‌ای برای اتصال ضریح به پایه اصلی تشکیل داده‌است. در پایین هر نیم‌ستون قابی با نقش گل شش پر وجود دارد که پس از بازسازی مزین به طلا شده که برگ‌های ختایی آن را احاطه کرده‌اند. تعداد این قاب‌ها ۲۲ عدد است که در قسمت شمال و جنوب ۶ عدد و در قسمت شرق و غرب ۵ عدد است. (تصویر ۲۴)

تصویر ۲۴: پایین نیم ستون‌های ضریح پیش و پس از بازسازی (منبع: URL^۱)

با هنر خود بر روی ضریح‌ها می‌نگارند. وجود این کتیبه‌ها بر روی ضریح فقط به سبب زیبایی نیست، بلکه آیه‌های الهی این امکان را فراهم می‌کند تا معانی آن‌ها در وجود زائر نمایان شود و تفسیرهای سوره‌های نوشته‌شده بر روی ضریح‌ها بیانگر شأن و منزلت اهل بیت (علیهم السلام) است. در ضریح امام علی (علیه السلام) سوره‌های انسان، الرحمن، اخلاص، فجر، حمد، ضحی، غاشیه، انشراح و کوثر به شکل کامل و قصیده ابن ابی‌الحدید و اسامی چهارده معصوم (علیه السلام) در دو خط ثلث و نستعلیق بر روی ضریح کتابت شده‌است. در ضریح حضرت سه کتیبه ردیف دوم (احادیث)، سوم (سور قرآنی) و چهارم (قصیده و اسامی چهارده معصوم) بیشترین نمود را در بین کتیبه‌ها دارا هستند ولی کتیبه ردیف اول (سوره الرحمن) به سبب قرار گرفتن در بالای ضریح، کمترین امکان دیده‌شدن را دارد. از نظر تناسب رنگ، خط و آلیاژ سه کتیبه ردیف اول، دوم و سوم باهم یکسان هستند. در این میان، کتیبه ردیف چهارم (قصیده) تفاوت‌هایی با سه کتیبه دیگر دارد. در این کتیبه، تعامل خط با نقوش گیاهی و در آمیختگی رنگ‌ها بسیار ملموس است. بیشتر کتیبه‌ها بر روی پیشانی و بالای در ورودی ضریح نگاشته می‌شود و به دلیل داشتن آیه‌های قرآنی در قسمت‌های بالای ضریح که دور از دسترس هستند، نقش می‌بندند تا دست بی‌وضو به آن‌ها برخورد نداشته باشد. به همین سبب، آخرین کتیبه نوشته‌شده بر روی ضریح قصیده ابن ابی‌الحدید و اسامی چهارده معصوم است.

نتیجه‌گیری

ساختمان ضریح امام علی (علیه السلام) دارای یک طرح کلی بوده که در گذر سالیان دراز این طرح و نقشه در هم پیچیده و از بعد زیبایی تکامل یافته‌است. ضریح امام علی (علیه السلام) مکعب مستطیل است. به گمان بسیار تا عهد صفوی ضریح‌ها بدون سقف و تزیینات بوده‌اند و بر بالای آن‌ها چادری آویزان بوده‌است. ولی بی‌گمان می‌توان بیان کرد که از آغاز حکومت قاجار ضریح‌ها دارای سقف و تزییناتی همچون قلم‌زنی، معرق چوب و مانند آن شده‌اند. از این رو، ضریح امام علی (علیه السلام) را باید کانون پیوند طراحی سقف ضریح از دیدگاه ارتفاع دانست که با افزودن گلدان‌های بالای به دگرگونی سقف در قالب هندی تحکیم بخشیده‌است. در میان مضامین مذهبی به‌کاررفته در کتیبه‌های ضریح امام علی (علیه السلام) نام ایشان در کنار الله و محمد (ص)، همچنین اسامی چهارده معصوم از جمله محتوایی است که نه تنها گویای دوستی و علاقه به این امام همام است، بلکه مستقیماً گرایش به مذهب شیعی و ارادت برخی از مذاهب را آشکار می‌سازد. در واقع، هنرمندان دینی می‌کوشند که اندیشه و باور به عناصر شیعی و علاقه به خاندان پیامبر (ص) و ائمه اطهار (علیهم‌السلام) و همچنین موضوع‌هایی همانند آیه‌های قرآنی، اسماء الهی، حدیث‌ها و روایات قدسی و نبوی، شهادتین شیعه و اشعار و ابیات ادبی در وصف و رثای ائمه اطهار (علیهم‌السلام) را

همچنین، هماهنگی اندازه کتیبه‌ها با حجم ضریح بسیار اهمیت دارد تا خواندن آن‌ها مشکل نباشد. افرون بر این، در ضریح حضرت علی (علیه السلام) از شرح مضامین با هنر مرصع و جواهر نشانی در دل فلز نیز بهره گرفته شده‌است.

تا دوره صفوی بر روی ضریح‌ها فقط یک کتیبه اول وجود داشته‌است. ولی برای نخستین بار در ضریح اهدایی داعی هند با کتیبه دومی که بر روی سینه کفتری قرار گرفته مواجه هستیم که کتیبه اول دارای قاب و کتیبه دوم فاقد قاب است. از این دوره به بعد، کتیبه دوم به جزیی از ضریح‌های مبدل می‌شود.

جدول ۱: تزئینات ضریح امام علی علیه‌السلام (منبع: نگارندگان، ۱۴۰۲)

شماره	تصویر	نوع تزئین	محل قرارگیری	توضیحات
۱		جام‌های طلا- گل نیلوفر- درخت سرو- گل شش پر- برگ درخت نخل	نوار اول تزئینی بروی ضریح	تعداد این جام‌ها ۹۸ عدد است.
۲		شبهات به نعل، نعلین و یا طاق‌های نعل اسبی دارد.	نوار سوم بروی ضریح	تعداد این نقش ۱۳۶ عدد است.
۳		سبد درخت تاک- نوارهای ضخیم هشتی- نقوش ختایی	نوار چهارم، کتیبه محذب با نقوش برجسته	تعداد این نقش ۶۰ عدد است. این کتیبه در چهار ضلع ضریح دارای ۴ کتیبه شهادتین است.
۴		گلدان اناری شکل بلند، از جنس طلا	گلدان‌های چهار ضلع ضریح	تعداد این گلدان‌ها، ۴ عدد است
۵		گل لوتوس، نسترن، هنر مرصع کاری با یاقوت سرخ	نوار پنجم، پرطاووسی، تاج ضریح	تاج ضریح با گل لوتوس و وسط آن‌ها گل نسترن است و مرکز آن‌ها اسما‌الحسنی
6		خوشه‌های انگور- سبد حصیر پر از گل‌های لاله، رز، چهار پر، پنج پر، هشت پر و زنبق و در دو طرف سبد نقشی از گل‌های لاله	نوار هفتم، پیشانی ضریح	تعداد این نقش ۵۸ عدد است.
7		خوشه‌های انگور- گلدان و درخت تاک پر از خوشه و برگ- گره چینی- نقشی از زمین خشتی- گل شش پر با ختایی	کتیبه طلایی درب ضریح، ضلع جنوبی	این کتیبه در بالای نیم ستون‌های ضریح قرار گرفته‌است. تعداد این کتیبه‌ها ۲۲ عدد است.
8		نقوش برگ کنگره‌ای، مزین شده با ۳ نوار از یاقوت سرخ	چهار ضلع ضریح	ضریح دارای ۴ ستون اصلی از جنس نقره است که سرستون آن‌ها از جنس طلا است.
9		کادر دایره‌ای شکل که نقشی از برگ‌های انگور آن را احاطه کرده‌اند.	چهار ضلع ضریح	بخشی از تزئینات میانی ستون اصلی، با کتیبه هو العلی العظیم با نشان مرصع به یاقوت سرخ
10		خوشه‌های انگور برجسته از جنس طلا	چهار ضلع ضریح	بر روی ۴ ستون اصلی ضریح نقش‌های طلاکوب شده وجود دارد که به صورت فصالی از داخل یک‌دیگر به صورت پیچک‌هایی، منظم و متناوب رد شده‌اند بخشی از تزئینات میانی ستون اصلی با کتیبه یا علی با نشان مرصع به یاقوت سرخ.
11		نقوش برگ کنگره‌ای پایه ستون‌های اصلی	چهار ضلع ضریح	جنس پایه ستون‌ها از طلا است.
12		سر نیم‌ستون‌ها با نقشی از برگ ختایی برجسته و گل پنج پر که با طلا مزین شده‌است.	مابین پنجره‌های ضریح	نیم ستون‌ها مابین پنجره‌ها قرار گرفته‌اند که در ابتدا و انتهای آنان تزئیناتی وجود دارد. تعداد این نیم ستون ها ۲۲ عدد است.

13		نقش پایه نیم ستون، برگ کنگره‌ای، ردیفی از برگ‌ها و گل‌های چهارپر که جنس‌ها از طلا است.	مابین پنجره‌ها	بدنه اصلی نیم ستون‌ها به‌وسیله شیارهای خیاری شکل است که در تزئین آن‌ها یک‌درمیان از طلا و نقره استفاده شده‌است.
17		کل نمای درب با نقوش متراکمی از برگ و خوشه‌های انگور تزئین شده‌است که این نقوش به‌صورت منظم تکرار شده‌اند.	لجکی درب ضریح، ضلع جنوبی	در لجکی‌های قسمت درب دو نوشته یا علی به خط ثلث با نشان مرصع به یاقوت سرخ است مزین شده‌است.
18		-	نوارهای قرار گرفته در حاشیه درب ضریح	-
19		درون لجکی‌ها به‌وسیله طرح خوشه‌های انگور و برگ آن‌ها پر شده است. در گوشه‌های بالای لجکی‌ها، نقشی از گل آفتابگردان وجود دارد.	قرار گرفته در اطراف پنجره‌های ضریح	نقش گل‌های آفتابگردان به‌صورت برجسته و از جنس طلا است. قسمتی از تزئینات لجکی پنجره‌ها، با کتیبه یا علی، با نشان مرصع به یاقوت سرخ
20		قایی با نقش گل شش پر، مزین به طلا که برگ‌های ختایی آن را احاطه کرده‌اند.	پایین نیم ستون‌ها	تعداد نقش گل در پایین هر پاسای ضریح 22 عدد است.

جدول ۲: کتیبه‌های ضریح امام علی علیه‌السلام (منبع: نگارندگان، ۱۴۰۲)

شماره	متن کتیبه	نوع کتیبه	نوع تزئین	محل قرارگیری	توضیحات
۱	سوره الرحمن	ثلث	-	نوار دوم ضریح، کتیبه ردیف اول	کتیبه از ضلع غربی (باب‌الفرج) شامل سوره الرحمن تا آیه ۱۸، در ضلع شمالی آیه ۱۹ تا ۲۶، در ضلع شرقی آیه ۲۷ تا ۵۱ و در ضلع جنوبی آیه ۵۲ تا پایان سوره است.
۲	احادیث پیامبر صلی‌الله علیه و آله وسلم	ثلث	-	نوار ششم، کتیبه ردیف دوم	این کتیبه دارای ۴۰ حدیث در چهار ضلع ضریح است.
۳	سوره انسان، الغاشیه، الانشراح، الکوثر، الاخلاص و آیه‌الکرسی	ثلث	-	نوار هشتم، کتیبه ردیف سوم	در ضلع غربی ضریح آیه‌الکرسی، در ضلع شمالی سوره انسان از آیه نخست تا آیه هفده، در ضلع شرقی از آیه هجده تا آخر سوره انسان و در ضلع جنوبی سوره‌های الغاشیه، الانشراح، الکوثر و الاخلاص نگارش شده‌اند.
۴	اسامی چهارده معصوم قصیده ابن ابی الحدید	نستعلیق، ثلث	جنس نقره با هنر میناکاری است. تزئین با گل چهارپر	نوار نهم، کتیبه ردیف چهارم	این کتیبه پایین‌ترین و آخرین نوار قرار گرفته بروی ضریح است.
۵	قسمتی از تزئینات درب ضریح آیه ۱۱۰ سوره اسراء	ثلث	-	سر درب ضریح	«قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيُّمَا مَا تُدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» این آیه در قسمت محرابی درب قرار گرفته‌است.
۶	قسمتی از تزئینات درب ضریح آیه ۵۸ سوره بقره	ثلث	-	نوار بالای سر درب ضریح	«وَ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَ قُولُوا حِطَّةً نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَ سَنُرِيكُمْ الْمُخْسِنِينَ»
۷	قسمتی از تزئینات درب ضریح آیات ۲۳-۲۴ سوره رعد	ثلث	-	نوار بالای درب ورودی	«الْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ» (۲۳) «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنَغْفِرْ غَفْنِي النَّارِ» (۲۴)
۸	قسمتی از تزئینات درب ضریح آیه ۲۵ سوره رعد	ثلث	-	نوار میانی درب	«مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ لَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أَبَدًا أَبَدًا» و «و ظلها»
۹	قسمتی از تزئینات درب ضریح احادیث پیامبر اکرم صلی‌الله علیه و آله وسلم	ثلث	-	نوار پایین درب	«انا مدینه العلم و علی بابها» «اول من یدخل الجنة علی بن ابی الطالب»

پی‌نوشت

۲. عبدالله بن حمدان متوفی (در ۲۹۲ ق/ ۹۰۴ م)، از سوی خلیفه مکتفی فرمانروای موصل گشت (نگاه کنید به سجادی، ۱۳۶۷، جلد ۱: ۶۸۹-۶۸۸).
۳. عضد الدوله دیلمی فرزند حسن رکن الدوله در سال ۳۲۴ قمری در اصفهان به دنیا آمد. وی پس از ۳۴ سال حکومت بر ایران و عراق، سرانجام در سال ۳۷۲ ق در حالی که ۴۸ سال داشت، از دنیا رفت. وی بر مبنای وصیتش، در نجف اشرف کنار قبر امام علی (ع) دفن گردید (نگاه کنید به ابن‌اثیر، ۱۳۷۰، ج ۵: ۴۲۰).

۱. در لغت به معنای نیک است و غریبان نام دو بنای مشهور نزدیک به کوفه بود که گفته می‌شد پیش از اسلام به‌وسیله منذر پسر امرئ القیس یکی از پادشاهان حیره بنا شده‌اند و حضرت امام علی (علیه‌السلام) نیز در حوالی همان موضع به خاک سپرده شد. بعدها یکی از آن دو بنا ویران شده و لفظ الغری و نیز الغریان که تشبیه است به کار برده شد. (نگاه کنید به بابایی حائری (۱۳۸۷: ۱۱)).

۴. سید محمد حسینی شیرازی (متوفی ۱۳۰۷-۱۳۸۰ شمسی) در قم از مراجع تقلید شیعه. وی فرزند میرزا مهدی شیرازی از خاندان حسینی شیرازی است.
۵. بخشی از مستعلیون اسماعیلی و وارث بلافضل فاطمیان هستند (نگاه کنید به هالیستر، ۱۳۷۳: ۳۱۳).
۶. نواری مزین به نقوش برجسته که بالای ستون‌ها در سرتاسر حاشیه سقف قرار دارد (نگاه کنید به URL۲)
۷. این مرد از رویان بنام سده سوم بوده و نامش در زنجیره بسیاری از حدیث و خبرها هست. وی گاهی به لقب صیرفی و گاهی پسر ابوالعلاء و گاهی حسین بن خالد بن طهمان خوانده شده است (نگاه کنید به URL۱)
۸. به معنای گوهر نشانند و یا جواهر در جای گل‌بوته و اسامی است (نگاه کنید به URL۲)
۹. محمد بن مسعود عیاشی سمرقندی صاحب تفسیر معروف قرآن و از بزرگان فقهای شیعه است. او مردی جامع بوده و در رشته‌های فقه، ادب، حدیث و تفسیر متبحر بوده است. زرکلی، صاحب الأعلام تاریخ وفات عیاشی را ۳۲۰ هجری دانسته است (نگاه کنید به احمدی نژاد بلخی، ۱۳۸۲، جلد ۳: ۱۰).
۱۰. تألیف حاکم حسکانی (متوفای ۴۹۰ق)، عالم اهل سنت. این کتاب با توجه به ۲۱۰ آیه قرآنی که در شأن اهل بیت پیامبر نازل شده، به بیان فضائل و
- مناقب امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) و خاندان وی پرداخته است. شواهد التنزیل از منابع معتبر تفسیر روایی اهل سنت به شمار می‌رود (نگاه کنید به کتاب شناخت سیره معصومان، مرکز تحقیقات رایانه‌ای علوم اسلامی نور، URL۳).
۱۱. نقاشی و تزیین فلزاتی همانند طلا، نقره و مس به‌وسیله‌ی رنگ‌های لعاب‌دار مخصوصی که در حرارت بسیار زیاد پخته و ثابت شود (نگاه کنید به URL۲)
۱۲. عزالدین ابو حامد عبدالحمید بن هبه الله بن محمد بن حسین بن ابی‌الحدید مدائینی، دانشمند، شاعر، فقیه شافعی و اصولی معتزلی (متوفی ۵۸۶-۶۵۶ق) در مداین دیده به جهان گشود (نگاه کنید به ر.ک. آصف فکرت، ۱۳۷۹، جلد ۲: ۶۴۰).
۱۳. بسته‌هایی را گویند که در گردش اسلیمی و ختایی (بیشتر اسلیمی) از داخل یکدیگر رد شده باشند و به‌وسیله‌ی ترنج‌هایی کوچک، خطوط را از یکدیگر جدا سازند و درعین حال آن‌ها را به یکدیگر وصل کنند (نگاه کنید به URL۲)
۱۴. وَ إِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَ قُولُوا حِطَّةً نَّغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ (آیه ۵۸ سوره بقره)

منابع

- ابن اثیر، عزالدین (۱۳۷۰). *کامل فی التواریخ*، جلد پنجم، ترجمه سید حسین روحانی، تهران: اساطیر.
- جمعی از پژوهشگران حوزه علمیه قم، زیر نظر پژوهشکده باقرالعلوم علیه‌السلام سازمان تبلیغات اسلامی (۱۳۸۵). *تلخیص از کتاب گلشن ابرار*. قم: ناشر معروف.
- اسکندرپورخرمی، پرویز، (۱۳۹۶) *گونه شناسی ضریح در هنر و تمدن شیعی*، رساله دکتری، پژوهش هنر، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد.
- امین، سید محسن، (۱۳۷۶). *سیره معصومان: امام علی (ع) دوران خلافت*، ترجمه علی حجتی کرمانی، تهران: سروش.
- آصف فکرت، محمد (۱۳۷۹). *مدخل «ابن ابی‌الحدید»*. دایره المعارف بزرگ اسلامی. جلد ۲. تهران: بنیاد شهید سعید محبی.
- آل محبوبه، جعفر الشیخ باقر (۱۳۶۴)، ماضی النجف و حاضرها، قم: کتابخانه مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث.
- بابایی حائری، سعید (۱۳۸۷). *گزیده سیمای نجف اشرف*، تهران: مشعر.
- بروجردی، سید محمد ابراهیم (۱۳۸۰). *تفسیر جامع*، تهران: جلیل.
- بهرمان، علیرضا (۱۳۹۱). «تزیینات طلاکاری حرم مطهر مولای متقیان امام علی (ع) در نجف اشرف»، *مطالعات هنر اسلامی*، ۸ (۱۶): ۶۳-۷۶.
- حسنونند، محمدکاظم؛ شمیم، سعیده (۱۳۹۳). «بررسی نقش‌مایه گل لوتوس در هنر مصر، ایران و هند»، *جلوه هنر*، ۱۱: ۲۲-۳۹.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). *لغت نامه دهخدا*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- دوبوکور، مونیک (۱۳۷۳). *رمزهای زنده جان*، ترجمه جلال ستاری، تهران: مرکز.
- ذکریگو، امیرحسین (۱۳۸۴). «معماری هند و اسلامی: اجتماع تقیضین»، *کتاب ماه هنر*، ۸۹-۹۰: ۸۴-۹۳.
- رازانی، مهدی؛ بخشنده فرد، حمیدرضا؛ توکلی، اصغر (۱۳۸۹). «فلزکاری سلجوقی هنری اسلامی با هویت ایرانی»، *دانش مرمت و میراث*

فرهنگی، ۴ (۵): ۵۵-۶۳.

- رفیعی، الهام، (۱۳۹۲)، «بررسی سیر تاریخی مفاهیم گل نیلوفر آبی (لوتوس) در هنر و معماری اسلامی و ایرانی»، *مجموعه مقالات اولین کنفرانس ملی معماری و شهرسازی اسلامی و ترسیم سیمای شهری پایدار با گذر از معماری ایرانی - اسلامی و هویت گمشده آن. به کوشش مرکز علمی- کاربردی زاهدان ۲- گروه معماری و شهرسازی، زاهدان: موزه جنوب شرق.*
- روحانی، محمود (۱۳۸۸). «ضریح، نمادی از تجسم نور»، *کتاب ماه هنر، ۱۲۷: ۶۰-۶۴.*
- سجادی، سیدجعفر صادق (۱۳۶۷). *دائرةالمعارف بزرگ اسلامی*، مدخل «آل حمدان»، تهران: انتشارات مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- شوازی، آگوست (۱۳۸۶). *تاریخ معماری*، ترجمه لطیف ابوالقاسمی، چاپ سوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- صالحی، اسراء؛ نعمتی بابای لو، علی؛ وندشعاری، علی، (۱۳۹۳)، بررسی و شناخت ساختار ضریح با تاکید بر تاریخ و چگونگی ساخت ضریح کنونی حضرت عباس (علیه السلام). *مجموعه مقالات اولین همایش بین المللی میراث مشترک ایران و عراق. به کوشش دبیرخانه اولین همایش بین المللی میراث مشترک ایران و عراق، قم موسسه آل البیت (علیهم السلام) الاحیاء التراث، تهران، قم: مجمع ذخائر اسلامی، صص ۵-۳۳.*
- طالقانی، سیدمحمود (۱۳۶۲). *پرتوی از قرآن*، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۸۴). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، چاپ سوم. جلد ۲، ۱۳، ۲۷، قم: ناصر خسرو.
- علامه طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۷۸)، *المیزان فی تفسیر القرآن*، جلد دوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- فرطوسی، صلاح مهدی (۱۳۹۳). *تاریخچه آستان مطهر امام علی علیه السلام*، ترجمه حسین طه‌نیا، تهران: مشعر.
- کوهزاد، نازنین (۱۳۸۹). «نقد نقش سرو در هنر ایران»، *نقش مایه*، (۳) ۵: ۷-۱۶.
- مبینی، مهتاب؛ شافعی، آزاده (۱۳۹۴). «نقش گیاهان اساطیری و مقدس در هنر ساسانی (با تأکید بر نقوش برجسته و فلزکاری)»، *جلوه هنر*، ۱۴: ۴۵-۶۴.
- مکارم شیرازی، ناصر و جمعی از نویسندگان (۱۳۵۳). *تفسیر نمونه*. [بی جا]: دار الکتب الاسلامیه.
- موحدی، محمدرضا (۱۳۹۰). *خلع نعلین در تفسیر عرفان*، فصلنامه ادبیات عرفانی و اسطوره شناختی، ۷ (۲۳): ۱۳۸-۱۶۶.
- میلانی، محمد علی (۱۳۷۷). *راهنمای عتبات عالیات عراق*، مشهد: محب.
- ناصری پورتلکو، رضا (۱۳۹۰). «بازشناسی خاستگاه معماری تعزیه»، *مجموعه مقالات اولین همایش ملی معماری و شهرسازی اسلامی تبریز*، به کوشش علی محمد باقری، تبریز: دانشگاه صنعتی سهند و دانشگاه هنر اسلامی تبریز، صص ۳۴۵-۳۶۶.
- هاکس، جیمز (۱۳۷۷). *قاموس کتاب مقدس*، تهران: اساطیر.
- هالیستر، جان نورمن (۱۳۷۳). *تشیع در هند*، ترجمه آذرمیدخت منایح فریدنی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- یعقوبی، احمدبن اسحاق (۱۳۸۳). *تاریخ یعقوبی*، ترجمه محمد ابراهیم آیتی، چاپ نهم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

References

- Allamah Tabatabai, Seyyed Mohammad Hussein. (1995). *Al-Mizan fi Tafsiir al-Quran*. Qom: Islamic Publications Office affiliated with the Society of Seminary Teachers of Qom, Volume 2, (Text in Persian).
- Amin, Seyyed Mohsen. (1997). *Sirat Ma'sumin*. Translated by Ali Hojati Kermani. Tehran: Soroush, (Text in Persian).
- Babai Ha'iri, Saeed. (1999). *Gozideh Simaye Najaf*. Tehran: Moshar, (Text in Persian).
- Borujerdi, Seyyed Mohammad Ibrahim. (2001). *Tafsiir Jame'*. Tehran: Sadr Publications, (Text in Persian).
- Dehkhoda, Ali Akbar. (1998). *Loghatnameh Dehkhoda*. Tehran: University of Tehran Press, (Text in Persian).
- Dubucq, Monique. (1994). *The Secrets of Life*. Translated by Jalal Setari. Tehran: Center, (Text in Persian).
- Hassanzadeh, Mohammad Kazem; Shemim, Saideh. (2014). *A Study of the Role of the Lotus Motif in Egyptian, Iranian, and Indian Art*. Jelveh Honar, 38, 22-39, (Text in Persian).
- Hawks, James. (1998). *A Dictionary of the Bible*. Tehran: Asatir, (Text in Persian).
- Koohzad, Nazanin. (2010). *The Sanctity of the Cypress Motif in Iranian Art*. Naghsh-e-Mayeh, 3, 7-16, (Text in Persian).
- Iskandarpour Khorrami, Parviz. (2017). *Typology of Shrines in Shia Art and Civilization. Doctoral dissertation*, Shahed University, Tehran. Supervisor: Dr. Ali Asghar Shirazi, (Text in Persian).
- Makarem Shirazi, Naser, et al. (1974). *Tafsiir-e Nemuneh*. Dar al-Kotob al-Islamiyah, [Location not given], (Text in Persian).
- Milaney, Mohammad Ali. (1998). *Rahnama-ye Atabat Aaliyat*. Mashhad: Moheb, (Text in Persian).

- Mobini, Mahtab; Shafiei, Azadeh. (2015). *The Role of Mythological and Sacred Plants in Sassanian Art*. Golzar Honar, 14, 45-64, (Text in Persian).
- Mohebadi, Mohammad Reza. (2011). *Khale Naelein dar Tafsir Erfan*. Edbarat-e Erfani va Ostourashenakhti, (Text in Persian).
- Naseri Pour Takkalu, Reza. (2011). *Rediscovery of the Origins of Tazieh Architecture*. Proceedings of the First National Conference on Islamic Architecture and Urban Planning, Tabriz. Tabriz: Sahand Industrial University and Tabriz Islamic Art University, pp. 345-366, (Text in Persian).
- Razani, Elham. (2013). *Historical Evolution of the Concept of Blue Lotus (Niloofar) in Islamic and Iranian Art and Architecture*. Proceedings of the First National Conference on Islamic and Iranian Architecture and the Re-Identification of its Lost Identity. Zahedan: Southeast Museum, (Text in Persian).
- References
- Rohani, Mahmoud. (2009). Zarikh: A Manifestation of Light. *Ketab-e Mah-e Honar*, 127, 60-64, (Text in Persian).
- Salehi, Esraa; Nemati Babai Lou, Ali; Vandshari, Ali. (2014). *Study and Recognition of the Structure of Zarikh with Emphasis on the History and Construction of the Current Zarikh of Hazrat Abbas (AS)*. Proceedings of the First International Conference on the Shared Heritage of Iran and Iraq. Qom: Al al-Bayt Institute, (Text in Persian).
- Shwazi, Auguste. (2007). *History of Architecture*. Translated by Latif Abu al-Qasimi. Tehran: University of Tehran, (Text in Persian).
- Tabarsi, Fadl ibn Hassan. (2011). *Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Quran*. Introduction by Mohammad Javad Balaghi, Nasser Khosrow. Tehran: Third Edition, Volume 2, pp. 13-27, (Text in Persian).
- Taleqani, Seyyed Mahmoud. (1983). Partooye Az Quran (Digital Edition). Qaemiyeh Computational Research Center, Isfahan, (Text in Persian).
- Ya'qubi, Ahmad ibn Ishaq. (2003). *Tarikh Ya'qubi*. Translated by Mohammad Ibrahim A'iti. Tehran: Scientific and Cultural Publications, Ninth Edition, (Text in Persian).
- Zekrgoo, Amir Hossein. (2005). Islamic Hindu Architecture; Confluence of Opposites. *Ketab-e Mah-e Honar*, 89-90, 84-93, (Text in Persian).

URLs

- URL1: <https://imamali.net>
- URL2: <https://vajehyab.com>
- URL3: <https://www.noorsoft.org/fa/software/View/6319>

The Decorations and Inscriptions of the Holy Zarih of Imam Ali (Peace Be upon Him)

Abstract:

Zarih is a structure placed on the tombstone of prophets, imams, and imamzadehs to show respect for the buried holy figures and facilitate pilgrimage. From the time of the martyrdom of the imams until today, wooden and metal boxes have been placed on the graves of imams, but over time, these wooden structures became known as grave boxes, and metal and lattice structures were placed around these wooden boxes, which are now called zarih. These lattice structures were initially plain and devoid of inscriptions and decorations, but gradually evolved from simple metal lattices into enduring works of metalwork art. Imam Ali (Peace Be Upon Him) was martyred in the year 40 A.H. and was secretly buried according to his will. Some have stated that the current tomb of Imam Ali (PBUH) includes multiple arches and porticoes that belong to both ancient and modern structures, although they are similar in terms of period and style. Some believe that the older structure may be from the time of the first Safavid king (Shah Abbas the first), while the new structure may be attributed to Shah Safi, another Safavid king. The exact date of the first zarih placed on the blessed tomb of Imam Ali is unknown, but it is clear that it goes back to before the year (1073 A.H.). In the year (1211 A.H.), Sultan Mohammad Shah Qajar replaced the old zarih with a new one. After that, Abbas Qoli Khan donated a new zarih to the shrine of Imam Ali (PBUH) in 1262 A.H., on which verses of the Quran, the names of the imams, and Persian poetry were inscribed. The next zarih was made of silver, presented as a gift by Seyyed Mohammad Shirazi, and installed in 1361 A.H. The current zarih, one of the most magnificent Zarih structures, was gifted to the shrine by the leader of the Indian Bohra community, Seyyed Tahir Saifuddin. It took five years to construct this zarih. It is said that 100 kilograms of silver and 552 kilograms of gold were used in its construction.

How is the structure and combination of decorations executed in this zarih? And what is the meaning and significance of the inscriptions from

a.sheikhi@art.ac.ir

Alireza Sheikhi. Associate Professor, Department of Handicrafts, Faculty of Applied Arts, Iran University of Art. Tehran. Iran, , Corresponding Author. a.sheikhi@art.ac.ir

atiyeh.jahaniyan@gmail.com

Atiyeh Jahaniyan, MA of Islamic Art, Department of Islamic Art, Faculty of art, Ferdows Institute of Higher Education, Mashhad, Iran. atiyeh.jahaniyan@gmail.com

Date Received: 2022-10-17

Date Accepted: 2023-09-10

1-DOI: 10.22051/PGR.2023.42051.1194

the perspective of Shia thought in the zarih?

The research method used is descriptive-analytical, and the information is collected through literature review and field research. The history of zarih, the specifications of the current zarih of Imam Ali (PBUH), the decorations of the zarih of Imam Ali (PBUH), and the constituent elements of the zarih of Imam Ali (PBUH) are all examined.

Finally, based on the studies and conducted investigations, it can be said that the zarih of Imam Ali (PBUH) structure has a general design that has evolved and become more intricate and aesthetically pleasing over the years. The zarih of Imam Ali (PBUH) is a rectangular cube. It is believed that until the Safavid period, zarih structures were without roofs and decorations, and a hanging cloth was placed on top of them. However, it is certain that since the Qajar era, zarih structures have been adorned with roofs and decorations such as metal pen carving, wood carving, and more. Therefore, the zarih of Imam Ali (PBUH) should be considered the focal point of the roof design from the perspective of height, which has been strengthened by adding upper vases in an Indian style. Among the religious themes used in the inscriptions of the zarih of Imam Ali (PBUH), the inclusion of his name alongside Allah and Prophet Muhammad (PBUH) as well as the names of the fourteen infallibles signifies not only the love and affection for this Imam but also directly reveals the inclination towards Shia ideology and devotion of some other certain beliefs. In fact, religious artists strive to reflect their thoughts and beliefs about Shia elements, their affinity for the Prophet's household (Peace Be Upon Them), and subjects such as Quranic verses, divine names, holy and prophetic traditions, Shia testimonies, and literary poems and verses describing and mourning the infallible Imams (PBUT) through their art on the zarih structures. The presence of these inscriptions on the zarih is not only for the sake of beauty but also allows the divine verses to manifest their meanings in the soul of the pilgrims, and the interpretations of the written chapters on the zarih convey their significance and the status of the Ahl al-Bayt (PBUT). In the zarih of Imam Ali (PBUH), complete chapters of Surahs such as Al-Insan, Ar-Rahman, Al-Ikhlās, Al-Fajr, Al-Hamd, Ad-Dhuha, Al-Ghashiyah, Al-Inshirah, and Al-

Kawthar are inscribed, as well as a complete qasida by Ibn Abi al-Hadid and the names of the fourteen infallibles (PBUT) in two types of calligraphy, Thulth and Nastaliq, are written on the zarih. In the zarih of Imam Ali (PBUH), the three inscriptions of the second row (hadiths), third row (Quranic chapters), and fourth row (qasida and names of the fourteen infallibles) have the most prominent presence among the inscriptions, but the first row (Surah Ar-Rahman) has the least visibility due to its placement at the top of the zarih. In terms of colour harmony, calligraphy, and alloy, the first, second, and third rows of inscriptions are consistent with each other. Additionally, in the zarih of Imam Ali (PBUH), around the themes and inscriptions, the art of jewelry engraving in the heart of the metal has also been used.

Keywords: Decorative Inscriptions of Holy Shrines, Zarih of Imam Ali (PBUH), Islamic Ornaments, Farsi-Arabic Calligraphy, Shia Jurisprudence.